

Dr Branko Pavlica

UDC: 341.222 (447.1 : 447.2) „1919/1922”

RAZGRANIČENJE JUGOSLAVIJE S BUGAŘSKOM (1919-1922)

APSTRAKT: Rad predstavlja pokušaj da se analizom relevantnih činjenica u sklopu diplomatsko-političke istorije, međunarodnog prava i ugovornih odnosa, saradnje ili sukoba stalnih elemenata srpsko/jugoslovensko-bugarških odnosa povodom državne granice prikaže sažeta slika o složenom procesu njenog definitivnog utvrđivanja u narednim fazama: tzv. delimitaciji – utvrđivanju pravnog osnova granice (1833-1878-1913 - najzad, 1919); tzv. demarkaciji - povlačenju granice (razgraničenje) na terenu; i konačno, obeležavanjem graničnim znacima.

1. Određivanje srpsko-bugarske granice u XIX veku

Određivanje srpsko-bugarske državne granice ima nekoliko etapa. Prva, posmatrajući u istorijskom kontekstu, započinje 1833. godine, kada je Srbija, posle dobijanja „šest otrgnutih nahija”¹, utvrdila svoju granicu sa Turskom. Jer iako obavezna po osnovu člana 8 Bukureškog ugovora, odnosno po odredbama Akermanske konvencije, Jedrenskog ugovora, Turska je odugovlačila (i sa sultanovim hatišerifom iz 1830.), „tako da knez Miloš u maju 1833. g. izazove ustanak protiv Turaka u svih šest nacija, i pod izgovorom umirenja uđe sa vojskom u te krajeve i postavi srpske vlasti”.² Srpsko-turska granica je utvrđena tek posle dobijanja hatišerifa u julu 1833, kojim Porta priznaje novu granicu Srbije. U razdoblju 1830-1834. o granici su odlučivale Turska, Rusija i Srbija, čiji su predstavnici i činili međunarodnu komisiju za razgraničenje. Još krajem 1830, odnosno početkom 1831. godine rusko-turska komisija (Kocebu, Sašaljski, Lebipefendija) obišla je granicu, tako da je ruski general Kocebu izradio i posebnu

¹ V. Stojančević, „Šest pripojenih nahija knez Miloševe Srbije”, *Istorijski glasnik*, 1954, br. 3, str. 81 i 94.

² Pržić, *Spoljašnja politika Srbije 1804-1914*, Beograd 1939, str. 53.

kartu 23. aprila 1831.³, koja je kasnije poslužila kao podloga za „kartografsko prikazivanje teritorije Kneževine Srbije”.⁴

Kada je na kraju 1833, odnosno na početku 1834, bio definitivno rešen politički i ekonomski odnos tributarne srpske kneževine prema Porti, Srbija je pod knezom Milošem imala 37.740 km prema 24.440 m posle Drugog ustanka.⁵ Prema zvaničnim podacima, na toj teritoriji živelo je 678.137 stanovnika, od toga je bilo 491.162 u granicama Beogradskog pašaluka, a na novooslobođenim teritorijama još 186.975 glava.⁶

Krajem 1833. godine srpsko-turska komisija započela je rad na razgraničenju, i to počevši od „buduće srpsko-bugarske granice”. Granica je počinjala od Dunava uzvodno uz Timok do ušća rečice Bezdanice... Dalje je išla prema Vrškoj čuki, obuhvatajući Veliki izvor koji su srpski komesari uspeli „da otrgnu, ali ne i ceo zemljišni kompleks koji je pripadao ovom selu. Odatle se granična linija protezala preko poljane, Babina kosa, platine Kitka, Klisure, tesnaca Kadibogaza, Resevatog kamena, Pisane bukve, iza Repušnice i Papratne, preko Timoka do planine Drnovrta...”

Međutim, dolazilo je i do odstupanja prilikom povlačenja i topografskog određivanja srpsko-turske granice. Kod određivanja granične linije sa Bugarskom sporan je bio uski pojas desne obale Timoka, nizvodno od Velikog Izvora, oko sela Halovo.⁷

Definitivno razgraničenje (obeležavanje) srpsko-turske granice završeno je početkom 1834. godine. Duž granične linije, obeležene vidljivim znacima, izgrađene su kaurale i stražare, potom vojne, sanitetske i carinske ustanove. Recimo, do 1839. godine knez Miloš nizom „administrativnih, vojno-policijskih, sanitarnih, finansijskih i saobraćajnih uređaba i ustanova” obeležilo je tako graničnu liniju sa Turskom koja više nije predstavljala administrativnu među između beogradskog i ostalih turskih pašaluka, već državnu granicu između Kneževine Srbije i turskog Carstva.⁸

Posle rata sa Turskom 1877-1878. i poništenja Sanstefanskog ugovora, na Berlinском kongresu u julu 1878, određena je srpsko-bugarska granica. Srbija, posle velike

³ Ljušić, *Kneževina Srbija 1830-1839*, Beograd 1936, str. 41.

⁴ Ta je komisija obilazila teren i snimala trasu bivše, 1813. godine, odnosno buduće granice Srbije prema ostalim provincijama Turskog carstva. Ova trasa 1833/1834. praktično je poslužila za markiranje srpsko-turske granice od ušća Timoka, pa unaokolo, prema Rumeliji i Bosni, do ušća Drine u Savu... V. Stojančević, „Kocebuovljev protokol o određivanju granica Srbije iz 1831. godine”, *Spomenik SANU CXXXIC*, Odeljenje istorijskih nauka, 9, Beograd 1995, str. 169.

⁵ V. S. Stojančević, *Knez Miloš i istočna Srbija 1833-1838*, Beograd 1957, str. 16, 17.

⁶ V. Jakšić, „Gustina naseljenosti Srbije”, *Glasnik Srpskog učenog društva*, Beograd 1971, XXXI, str. 11; V. Stojančević, „Teritorija i granice Srbije 1804-1833”, *Glas SANU, CCCXXXVIII*, Odeljenje istorijskih nauka, 3, Beograd 1983, str. 215.

⁷ Tako prof. Stojančević navodi: „Nejasnost granice na donjem Timoku, nizvodno od velikog izvora, na razvodu desnih Timokovih pritoka, u vreme Prvog ustanka, a zatim i kod razgraničenja sa Turskom 1831-1833. g. poslužiće srpskoj vladi i 1878. g. da zahteva uzak pribrežni pojas od Halova prema Velikom Jasenovcu i Braćevcu i prilikom razgraničenja sa novostvorenom bugarskom kneževinom. (to je, približno, teritorija koja je ušla u sastav Kraljevine SHS 1921. g. na osnovu Nejskog ugovora)”, Cit. po: V. Stojančević, „Teritorija i granice Srbije 1804-1833”, str. 215.

⁸ Vidi: V. Stojančević, „Administrativno i vojno-policijsko uređenje srpsko-turske granice za vreme vlade kneza Miloša”, *Istorijski glasnik*, 1951, br. 3-4, str. 29-34; R. Ljušić, *Kneževina Srbija 1830-1839*, Beograd 1986, str. 41-43 i 265-270.

diplomatske borbe, biva međunarodnopravno priznata i uvećava svoju teritoriju. Granica prema tada još vazalnoj tributarnoj Bugarskoj se produžava. Članom 36. Berlinskog ugovora dat je i njen opis: „... Od Crnog Vrha nova granica sudara se sa granicom bugarskom, to jest granična linija ide linijom vododelnice između Strume i Morave preko vrhova Strešara, Vilogola i Mesida planine, dopire preko Gacine, Crne Trave, Darkovske i Drajinice ravnine i ide dalje preko Deskani-Kladenca vododelnicom Visoke Sukove i Morave, pa pravo na Stol i spušta se zatim te preseca za hiljadu metara severozapadno od sela Segusa, drum što ide od Sofije u Pirot. Zatim se granica penje opet u pravoj liniji na Vidlik planinu, a brdom Radočinom ide u lanac Kodža Balkana ostavljajući Srbiji selo Drajkince a Bugarskoj Senokos.”

Od vrha brda Radočine ide granica ka severozapadu preko Kiprovec-Balkana i Stare planine do istočne granice Kneževine Srbije kod Kule Smiljove Čuke, i odatle starom graničnom linijom do Dunava, koji doseže kod Rakovice.⁹

Ratom za oslobođenje i nezavisnost Srbija je oslobodila od Turaka i delove bugarske teritorije. I posle Berlinskog kongresa u dva sreza jugoistočne Bugarske (Trn sa Znepoljem i Breznik sa Graovom) ostaje srpska civilna uprava do maja 1879. godine. Prilikom razgraničavanja, deo stanovništva Brezničkog i Trnskog sreza, pod vođstvom „Kodžabaše trnske kaze” A. Stojanovića i drugih,¹⁰ nastoji da se pripoji Kneževini Srbiji. Međutim, kako navodi prof. Stojančević, prolaskom međunarodne komisije za razgraničenje, dolaskom ruskih vojnih odeljenja u Breznik i trn i odlaskom srpskih vlasti iz Graova i Znepolja, završio se skoro jednoipogodišnji srpsko-ruski i srpsko-bugarski spor oko granice i pograničnih teritorija...¹¹ Te teritorije, odlukom Berlinskog kongresa, pripale su Bugarskoj.

Do balkanskih ratova srpsko-bugarska granica ostaje onakva kakva je određena Berlinskim ugovorom. Na granici prema Bugarskoj su „Timok (76 km) od ušća u Dunav, pa dok ne primi rečicu Bezdanicu, Stara Planina i planinski bedem na kojem su Lužnički Sto, Crni Vrh, Bukova glava, Strešar i Patarica. Taj planinski bedem probijen trima rekama: Visočicom, Nišavom i Sukovskom Rekom. Dužina suve međe prema Bugarskoj iznosi 333 km”.¹²

Tako utvrđena granična linija može se označiti prirodnom, uprkos tome (a to se naglašava u Statističkom godišnjaku Kraljevine Srbije), što postoji velika razlika u

⁹ Ugovor Berlinskog mira, članovi od 34 do 42, koji se tiču Srbije, Srpske novine, br. 149, 7. VII 1878, str. 1. Glavna mesta novih krajeva su Niš, Pirot, Prokuplje, Kuršumlja, Leskovac i Vranje. Teritorijalno uvećanje Kneževine Srbije iznosilo je 10.972 km² a broj njenih stanovnika se uvećao za 299.640. L. M. (Marković), „San-Stefanski ugovor i Bukureški ugovor”, *Delo*, 1915, knj. 73, str. 236; „Zemljište, koje nam se priznavalo po Svetostefanskom ugovoru mira, iznosilo je na 150 kvadratnih milja, a zemljište koje nam donosi Berlinski ugovor zauzima oko 200 kvadr. milja, dakle, 50 kvadr. milja više”. J. Ristić, *Diplomatska istorija Srbije za vree srpskih ratova za oslobodjenje i nezavisnost 1875-1878*, knj. 2, Beograd 1898, str. 228.

¹⁰ V. Stojančević, „Kodžabaša Trnske kaze Arandel Stanojević i srpsko-bugarski spor oko Trna i Znepolja 1878-1872”, *Srbi i Bugari*, Novi Sad 1995, str. 267.

¹¹ V. Stojančević, „Srpska uprava u Brezniku i Graovu 1877-1879”, *Srbi i Bugari 1804-1878*, Novi Sad 1995, str. 245.

¹² *Statistički godišnjak Kraljevine Srbije*, 1907, Beograd 1908, str. 2. Isto, str. 3-4.

nadmorskoj visini između „najniže oblasti u Srbiji na ušću Timoka u Dunav (35 m) i planinskog vrha Midžor (2185) na Staroj planini. „Visinska je, dakle, razlika između ovog predela i vrha Midžora 2151 m.”¹³

Najzad, treća etapa u procesu određivanja srpsko-bugarske granice započinje posle balkanskih ratova na Bukureškoj konferenciji 17. VII (30. VII) – 28. VII (10. VIII) 1913. godine.¹⁴⁴ Jedno od najvažnijih pitanja Bukureške mirovne konferencije bilo je teritorijalno razgraničenje između Srbije i Bugarske u Makedoniji.

Članom III Ugovora o miru određuje se:

Član III

Između Kraljevine Bugarske i Kraljevine Srbije granica će ići saobrazno zapisniku vojnih delegata dodatom Protokolu Br. 9. od 25. jula (7. avgusta) 1913. g. Bukureške Konferencije, onom trasom:

Granična linija će poći od vrha Patarice na staroj granici, ići će starom granicom tursko-bugarskom i vododelnicom između Vardara i Strume, izuzimajući gornji deo Strumičke doline koji će ostati na srpskoj teritoriji; izaći će na planinu Belašicu, gde će se spojiti sa granicom grčko-bugarskom. Pojedinačni opis ove granice i njena trasa na karti 1.200.000 austrijskog generalštaba dodani su uz ovaj član.

PRILOG D PROTOKOLU BR. 9

Pojedinačan opis nove bugarsko-srpske granice

Granična linija na severu polazi od stare granice bugarsko-srpske, od tačke Patarice, ide starom granicom bugarsko-turskom do Dizderice, zatim vododelnicom između Vardara i Strume polazeći preko Lukovog Vrh (1297), Obela, Poljane, kote 1458, kote 1495, Zanođe (1415), Ponorice, Kadice, kote 1900, kote 1453, Čingane Kalezi, grebena Maleš planine (1445), zatim okreće na zapad ka kotama 1514 i 1300, prolazi preko grebena Draganeva Daga, Kadi Mezar Tepeša, Kale Tepeša, prelazi Novičansku reku južno od sela Rajanci, prolazi između sela Oslovci i Suševo, prelazi reku Strumicu između Radićeva i Vladovca i penje se ka koti 850, zatim ponovo ide vododelnicom Vardara i Strume preko kota 957, 571, 750, 895, 850 i dodiruje greben planine Belašnice, gde se ona spaja sa granicom bugarsko-grčkom.

U Bukureštu, 25. jula (7. avgusta) 1913. g.

(Potpisi.)

¹³ Isto, str. 3-4.

¹⁴ *Bukureška konferencija, protokoli Bukureške konferencije i Ugovor o miru 1913*, Beograd 1913, i M. R. Stepanović, *Srbi i Bugari u prošlosti i sadašnjosti*, Beograd 1913, str. 78091 i E. I Martinov (carsko-ruski general), *Srbi u ratu sa carem Ferdinandom*, Beograd 1913, str. 16. A. Kutschbach, *Die Serben im Balkankrieg 1912-1913 und im Kriege gegen die Bulgaren (Der Frieden-schluss)*, Stuttgart 1913, S. 123-127; M. Lokrović, *Das Recht der Makedonier auf Minderheitenschutz*, Berlin 1934, s. 5-14.

Član IV

Pitanja koje se odnose na staru granicu srpsko-bugarsku biće uređena prema sporazumu postignutom između obeju Visokih Strana ugovornica i utvrđenom u Protokolu dodanom uz ovaj član. (V. str. 71)

„Srpsko-bugarska mešovita komisija, koja će se sastaviti u roku od dana ratifikacije Ugovora o Miru, urediće pitanja o staroj srpsko-bugarskoj granici uzimajući za princip talveg Timoka, u koliko se ova reka služi za granicu između Srbije i Bugarske, i vododelnicu za deo granice od vrha visa Bačišta do Ivanovih Livada.

„Najdalje u roku od tri godine od dana ratifikacije Ugovora o Miru obadve Visoke Strane ugovornice su dužne da obeleže na terenu stalnim znacima celu trasu stare srpsko-bugarske granice.

„Sve vodenice na Timoku, u koliko ovaj služi za granicu između Srbije i Bugarske, biće porušene u roku od tri godine od dana ratifikacije ugovora o miru i u buduće se nikakva instalacija ove vrste neće dopustiti na tom delu reke.

a) „Takođe su se obadve Visoke Strane ugovornice sporazumele da ne dopuste u buduće svojim podanicima svojinu imanja razdeljenih graničnom linijom takozvana „dovlasna imanja”. b) Što se tiče dvovlasnih imanja koja postoje, svaka od obeju Vlada se obavezuje, da će pristupiti eksproprijaciji onih delova dvovlasnih imanja koji se nalaze na njenoj teritoriji, putem predhodne i pravedne naknade koja će se utvrditi mesnim postupkom. Isto će se pravilo primeniti i na imanja koja se nalaze u uglu Rogljevo-Koilovo i u uglu Halovo-Vražogrnci, pošto je njihov pravni položaj prema državljanima obeju država uređen protokolom br. 11 srpsko-bugarske mešovite komisije od 1912. g. Pomenute eksproprijacije izvršiće se najdalje u roku od tri godine od dana ratifikacije Ugovora o Miru.”¹⁵

Dakle, o srpsko-bugarskoj granici rešavano je, prvo, međunarodnim dogovorima, a kasnije na međunarodnim konferencijama. Godine 1833. o njoj su odlučivale Turska, Rusija i Srbija. Pravna osnova nalazila se u hatišerifu iz 1833. godine, Kocebuovljevom protokolu o određivanju granica Srbije iz 1831. i u karti koju je Kocebu izradio 23. aprila 1831. godine. Kasnije, najčešće posle ratova, na međunarodnim konferencijama, utvrđivao je protezanje granične linije između Srbije i Bugarske. Multilateralnim međunarodnim sporazumima dat je i njen opis, u julu 1878. godine na Berlinskom kongresu, članom 36. Berlinskog ugovora, odnosno u avgustu 1913. na Bukureškoj konferenciji, članom 3. i 4. Ugovora o miru i Prilogom zapisnika vojnih delegata dodatog Protokola br. 9 Bukureške konferencije.

¹⁵ Bukureška konferencija, str. 71-73.

2. Pitanje jugoslovensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine

Na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. rešavano je, između ostalih, i pitanje utvrđivanja granica novonastale države SHS.¹⁶ Imajući u vidu status Srbije kao članice pobedničkih država, te njeno sjedinjenje sa Kraljevinom Crnom Gorom i jugoslovenskim krajevima Austrougarske u novu državu Kraljevinu SHS, postavljalo se i pitanje razgraničenja sa susedima. Pitanje razgraničenja sa Kraljevinom Bugarskom, kao neprijateljskom državom, imalo je izuzetan značaj.¹⁷

Valja istaći da je još od aprila 1917. srpska vlada razmatrala, kako sa „nacionalno-političkog” tako i „vojno-strateškog” gledišta, pitanja ispravke državne granice sa istočnim susedom. Na inicijativu Vlade Nikole Pašića, Srpska vrhovna komanda je izradila projekt budućih granica. U Memorandumu, koji se zasnivao na „razgraničenju po principu narodnosti”, granica srpsam Bugarske bi „išla od Arčar-Palanke na Dunavu, pored sela Meškovca na klanac Petrohan (na planini Balkan), pa vododelnicom Nišave i Strume, zatim tokom Strume do grčke granice na jugu”. U etničkom smislu, „to bi bila teritorija na krajnjem zapadnom delu Bugarske, čiji su stanovnici bili poznati pod nazivom Šopovi, ali Srbuljci s govornim osobinama koje su pripadale idiomatici srpskog jezika”.¹⁸ U strategijskom smislu, cilj je bio zaštita železničke pruge Beograd-Niš-Skoplje (u Grdeličkoj klisuri), pruge za Solun kod Krivolaka u Makedoniji, kao i pruge Zaječar-Negotin. Pod uticajem međunarodnih okolnosti (recimo, tačke XI Vilsonovih predloga koji se protivi promeni predratnih granica na Balkanu), prevladalo je „gledište” Srpske vrhovne komande o ispravkama granice u strateško-odbrambenom smislu, „a ne kao što je to bilo posle 1878. i 1885. problematičnim etničkim teritorijama u pogledu krajeva istočno od postojeće državne granice između Srbije i Bugarske”.¹⁹

Neslaganje oko buduće jugoslovensko-bugarske granice postojalo je i među samim članovima delegacije Kraljevine SHS u Parizu. Dok su se Trumbić i Smodlaka zalagali da se prilikom utvrđivanja granice sa Bugarskom „strogo zastupa etnički prin-

¹⁶ U manifestu regenta Aleksandra od 6. januara 1919. je, između ostalog, istaknuto: „Najpreči i najviši je zadatak moje vlade u ovome sudbonosnom času, starati se pri sklapanju svetskog mira da se utvrde granice naše države tako, da se one verno podudaraju sa etnografskim granicama celokupnog našeg naroda, te da ni jedan deo naše zemlje, kraljevstva nam ne ode pod tuđu vlast”, F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata, Slovenaca 1914-1912*, Zagreb 1920, str. 299-300.

¹⁷ B. Krizman, „Pitanje granica Kraljevstva SHS posle Prvog svetskog rata”, *Politički život Jugoslavije 1914-1915*, Zbornik radova, Beograd 1973, str. 275-305 i Ž. Balugdžić, „Oko ulaska Bugarske u svetski rat iz diplomatske prepiske”, *Srpski književni glasnik*, knj. IX, br. 3, str. 199.

¹⁸ V. Stojančević, „Određivanje jugoslovensko-bugarske granice 1918. godine”, *Srbija 1918. godine i stvaranje jugoslovenske države*, Beograd 1989, str. 318; Ili, J. Cvijić (Razni tipovi naroda u pogledu naravi) navodi: „da ja treći glavni tip (4) šopsko-torlački uz celu bugarsku granicu... Šopski ili torlački oblik duž bugarske granice predstavlja mešoviti i prelazni oblik između Srba i Bugara... imaju srpski običaj, krsno ime, pa i inače ne vole mnogo pravih Bugara...”. J. Cvijić, „Granice i sklop naše zemlje (2)”, *Srpski književni glasnik*, 16. decembar 1920, str. 238.

¹⁹ V. Stojančević, *nav. delo*, str. 318-319.

cip”, Pešić i Vesnić su zastupali „izvesno srednje rešenje, naime da se uzmu u obzir etnički i strategijski principi”, dok je M. Bošković isticao kao prioritet kompromisni sporazum s Italijom („popustiti na zapadu kako bi se ojačao položaj na istoku”).²⁰⁰

Predsednik delegacija Pašić je, na sednici 23. januara 1919, saopštio delegatima: „Prema Bugarskoj ne tražimo... teritorijalno povećanje; oblast obeležena kartom koja je predata samo je ispravka granice i potrebno obezbeđenje od Bugarske, koja je uvek napadala bez objave rata, presecajući nam odmah prugu, čime dovodi u smrtnu opasnost celu našu zemlju. Mi ne mislimo teritorijalno kazniti Bugare, nadamo se da će se oni jednom opametiti i prići našoj zajednici. Ali ono što hoćemo to je da obezbedimo naše železničke mreže, koje predstavljaju život naše zemlje. S druge strane, to stanovništvo, u ovim oblastima i samo je želelo da se prisajedini Srbiji, ono nije bugarsko ni po svojim osećajima. Istorija je zabeležila da su krajevi oko Čustendila i Vidina tražili da uđu u sastav Srbije; a i sami Bugari u Sofiji nazivaju to stanovništvo Srbuljima. Mogli bismo ipak odustati od Pernika, pošto je blizu Sofije i da nam se ne rekne da ga tražimo zbog rudnika. G. Pašić najzad ima utisak da se na svima merodavnim mestima odobrava ova naše ispravka granice prema Bugarskoj.”²¹

Na sednici 26. januara 1919. dr Smodlaka je istakao da „treba obezbediti vardarsku i timočku železnicu ispravkom granice prema Bugarskoj, ali da se uzme što manje bugarske teritorije – samo ono što je neophodno za tu svrhu. Zbog taktičkih razloga predlaže da se ostavi Konferenciji mira da ona utvrdi novu granicu prema Bugarskoj. Ali taj razlog obezbeđenja železničke pruge ne može pokriti svu onu teritoriju koja se projektovanom kartom traži. Ovo stanovništvo nema srpske nacionalne svesti, i mi nismo sigurni da bi ono želelo pripasti Srbiji. Ovde se traže čitavi srezovi, gradovi, pa i okruzi - više no što Italija traži prema nama iz istih strategijskih razloga. Kako se mi ovde budemo držali prema Bugarima, tako će se i Italija držati prema nama, mi joj ovim dajemo povoda i opravdanja za njena strategijska zadiranja u našu teritoriju. Sem toga, interes budućnosti naše države nije da se odnosi sa Bugarskom pogoršaju. Stanovništvo ove teritorije, koja se sad traži od Bugarske, neće sa nama, onako kao što vranjski i pirotski okrug nije hteo sa Bugarima. Nije najbolje uzeti što više. Treba se bojati prigovora: zašto ovo Srbija nije tražila 1913. g. Granicu treba obezbediti, ali ne vršiti aneksiju pod tim vidom”.²²

No kako odmah nije usaglašen odnos stavova članova delegacije, rešeno je da se oba ta mišljenja dostave Kraljevskoj vladi radi „instrukcija”. Ali ako odgovor na vre-

²⁰ „Tokom leta 1919. g. politika malih graničnih izmena vođena je u znaku napetosti među samim jugoslovenskim delegatima. Još od januara, u delegaciji Kraljevine SHS dolazilo je do velikih neslaganja oko toga koje su granice važnije za jugoslovensku državu, one na zapadu ili one na istoku i severoistoku... Kroz delegate su govorile posebne istorijske tradicije pokrajina ujedinjenih u Jugoslaviju, a takode i različiti politički interesi vladajućih društvenih slojeva tih pokrajina...” A. Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Madarskom i Rumunijom 1919-1920*, Novi Sad 1975, str. 195.

²¹ *Zapisnici sa sednice delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*, priredili: B. Krizman i B. Hrabak, Beograd 1960, str. 29.

²² Isto, str. 33, 34.

me ne dođe tražiće se granica po predlogu g. Pašića. „Ta projektovana granica prema Bugarskoj polazi od grčke granice, gde preseca reku Strumu, uzvodno rekom Strumom na sever do ušća njene leve pritoke Džermena (istočno od sela Bobaševo). Odatle kosom preko sela: Korkino, Golema Fuča, Izvor, gde preseca put Ćustendil-Sofija po planinskim grebenima na koti 1137, 829, 1173. Od ove tačke skreće na severoistok i preseca put Pirot-Sofija na izlazu iz Dragomanske klisure... ostavljajući selo Dragoman na bugarskoj strani; zatim skreće ka istoku i severoistoku idući grebenom planina, dolazi do sela Monastirište, produžuje prema severu u pravcu Petrovhana, gde preseca put Sofija-Lompalanka, skreće zatim ka severozapadu idući grebenom od kote 1969 i nastavlja ka severu (?) slemena zapadno od reke Ogosta, koju preseca kod kote 220, zatim dolazi do kote 785, odakle skreće ka zapadu do kote 546. Ona zatim nastavlja ka severu u pravcu sela Dužnici, gde preseca reku Lom, produžuje istočno od sela Izvora, zatim skreće ka severozapadu i izbija na Dunav između sela Akčar i ušća reke Skomlija.“²³

U Memorandumu generala Pešića o granicama Kraljevine SHS navode se prevashodno strategijski razlozi, mada se insistira na njihovom defanzivnom obeležju: „Sa granicom koju mi predlažemo Sofija se ni u čemu ne ugrožava od naše strane, jer mi smo ostavili u bugarsko posjedanje ceo Slivnički utvrđeni logor, kao i planinski lanac jugozapadno od Slivnice. Ovakav naš postupak jasno svedoči, da mi želimo samo bolju odbrambenu granicu za nas, a ne i granicu, koja bi nam olakšala prodiranje u Bugarsku; jer kada bi imali ma kakve agresivne namere prema Bugarima, mi bi onda tražili bolju granicu u ofanzivnom pogledu. U tome slučaju mi bi morali imati u svojim rukama liniju golemo Makovo-Slvinicu-Bladaju-Vitoš. Mi to ne tražimo, jer nemamo nikakve osvajačke namere prema Bugarima, ali ovo što tražimo to je minimum...“²⁴ Navedeni Memorandum generala Pešića (koji je bio na čelu vojne misije u Parizu) poslužio je kao osnova za izradu Memoara koji je podnet Konferenciji mira u Parizu u vezi s revandikacijama Kraljevine SHS.²⁵ U Memoaru je naveden istorijat srpsko-bugarskih odnosa i pitanje ispravke granice, te detaljan opis granice s Bugarskom (1:1.000.000).

„Nepravda koju je Berlinski kongres naneo našoj otadžbini mora sada biti ispravljena, bar u izvesnoj meri“ – stoji u Memoaru²⁶ – dalje, „stoga mi tražimo ispravku naše sadašnje istočne granice u niže naznačenim okvirima. Ta revandikacija je, sem toga, opravdana značajnim elementarnim ekonomskim, i nacionalnim potrebama, kao i apsolutnim potrebama odbrane naše zemlje od novih napada koji bi dolazili s te

²³ Isto, str. 34.

²⁴ Vidi: *Granice prema Bugarskoj, Zapisnici...*, str. 315-316.

²⁵ *Zapisnici...*, str. 329-372.

²⁶ Mada su u Memoaru bili samo uzgredno pomenuti ekonomski interesi, ipak je neosporno da bi novom granicom koja je zahtevana, Srbiji pripali slivovi graničnih reka, vidinsko i izuzetno plodno strumičko polje, zatim i stočarski predeli, čime bi se znatno poboljšao privredni razvoj pograničnih krajeva. D. Todorović, „Pitanje jugoslovensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919.“, *Istorija 20. veka*, sv. IX, 1962, str. 78.

strane.” U Memoaru je istaknuta zločinačka praksa bugarskih trupa u okupiranim delovima Srbije i Makedonije. Potom, kao argument navedena je i istorodnost stanovništva u pograničnim krajevima „zapadne Bugarske sa stanovništvom istočne Srbije”. Etničke osobine, jezik i karakteristični narodni običaji (slave, zadrugе itd.), koji pokazuju čisto srpski karakter, isti su kod oba dela toga stanovništva, kod onog koji se još nalazi pod bugarskom vlašću, kao i onog koji je u Srbiji.²⁷

Pitanje odbrane zemlje imalo je dominantno mesto u Memoaru: „Sadašnja granica nikako ne garantuje bezbednost doline Morave i Vardara kojima se služi glavna saobraćajna arterija, železnica Beograd-Niš-Skoplje-Solun. U pravcima Sofija-Vranje i Ćustendil-Vranje ona je udaljena od označene železničke pruge samo 16 kilometara, a u pravcu Strumica-Davidova, samo 9 kilometara...(takode) sadašnja granica koja prolazi dolinom Timoka još je nepovoljnija za nas. Paralelno s njom pruža se železnička pruga Dunav-Zaječar-Knjaževac-Niš... na frontu Leskovac-Vranje i na sektoru Kri volak-Đevđelija.”²⁸

Isto tako, prateći srpsko-bugarske odnose u istorijskom kontekstu, navode se sledeći argumenti za ispravku granice: „Bugari su verolomni susedi koji su spremni na sve kada je njihov interes u pitanju i koji se ne ustežu ni od kakve podlosti. Najbolje dokaze za to pruža nam sama istorija. Mi smo dosad imali 18 ratova s Bugarima. Jedan jedini smo izazvali mi: rat od 1885. g. koji je, uostalom, bio objavljen i vođen prema pravilima međunarodnog i ratnog prava: u svim ostalim, agresija je dolazila iz Bugarske; nijedan od njih nije bio objavljen prema uobičajenim pravilima; mi smo, u stvari, uvek bivali napadnuti podmuklo i bez prethodne objave. To su razlozi koji nas, posle mučnog istorijskog iskustva, primoravaju da tražimo tu malu izmenu granice prema Bugarskoj, koja je uvek bila rđav sused i koja bi iskoristila prvu povoljnu priliku da kidiše na našu teritoriju.”²⁹

S druge, pak, strane, bugarska delegacija je kao protivpredlog na jugoslovenske zahteve povodom ispravke granice poseban akcenat stavila na uvažavanje etničkog i strategijskog principa. U tom smislu se isticalo da je na području caribrodskog, bosiljgradskog i trnskog sreza većinsko bugarsko stanovništvo. Kao dokaz navođeni su statistički podaci iz popisa stanovništva koji su u Bugarskoj sprovedeni 1900. i 1910. godine. Povodom ispravke granice kod Bregova, Berkovica, Bosiljgrada i Strumice, bugarska delegacija je navodila strategijske razloge. Istimano je da bi tim ispravkama Kraljevini SHS bilo omogućeno da zauzmu Sofiju jednim jačim maršem, tim pre što Bugarska posle „znatnog smanjenja njenog vojnog efekta nije u mogućnosti da pruži efikasnu odbranu”.³⁰ Takođe, ne mireći se sa ostajanjem Makedonije u sastavu Kraljevine SHS, nastojala je da pokrene tzv. makedonsko pitanje.³¹ U nemogućnosti da

²⁷ *Zapisnici...*, str. 334.

²⁸ D. Todorović, *nav. delo*, str. 78-79.

²⁹ *Zapisnici...*, str. 333.

³⁰ D. Todorović, „Pitanje jugoslovensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine”, *Istorija 20. veka, sv. IX*, str. 78-81; P. Busch-zantner, IV, *Von San Stefano bis Neuilly. Bulgarian*, Leipzig, 1943, S. 96-97.

pokrene pitanje prisajedinjenja Makedonije Bugarskoj (a ističući da su Makedonci – Bugari), bugarska delegacija je u noti upućenoj Mirovnoj konferenciji tražila tzv. autonomiju Makedonije pod kontrolom savezničkih sila.³²

Bugarska delegacija je posebno iskazivala neslaganje sa pitanjem prisajedinjenja Caribroda Kraljevini SHS. Povodom toga napravljeno je više neformalnih kontakata sa teritorijalnom komisijom i predloga jugoslovenskoj delegaciji da se odustajanjem od Caribroda dobiju kompenzacije na drugoj strani.³³

Međutim, posle više sastanaka, Komisija za teritorijalna pitanja odbacila je neke zahteve delegacije Kraljevine SHS sa ispravkom jugoslovensko-bugarske granice. Pozivom na etničke, a delom i strateške momente, nisu joj dodeljeni Vidin, Belogradičik, Trn, Petrič i Ćustendil. No, ipak je Kraljevina SHS dobila ispravku granice na Timoku, potom, Strmicu, Caribrod i Bosiljgrad, što je potvrđeno odlukom Vrhovnog saveta na sednici od 1. novembra 1919. godine.

3. Nejski ugovor o miru s Bugarskom

Ugovorom koji su savezničke i udružene države zaključile u Neju na Seni 27. novembra 1919. godine, završava se rat, koji je u jesen 1915. Bugarska svojim brutalnim i ničim izazvanim napadom nametnula prvo Kraljevini Srbiji, a zatim i ostalim savezničkim državama...³⁴

Pitanje o granicama je rešeno „na način da je naša granična linija na istoku postavljena 1833. g., 1878. g. i 1913. g. ispravljena na osnovici etnografskog momenta iz strategijskih obzira. Tim ispravkama koje su u glavnom učinjene na Timoku, u oblasti Caribroda i oblasti Strumice, mi smo dobili izvestan deo teritorije koje su do sada bile pod Kraljevinom Bugarskom”.³⁵

³¹ M. Lorković, „Die makedonische Frage auf dem Friedenskonferenz 1912”, *Das Rahet der Makedonier aut Minderheitenschutz*, Berlin 1934, S. 16-37.

³² Isto, str. 16.

³³ M. Lorković, 6. „Die Stellungnahme der SHS – Delegation”, *nav. delo*, str. 34-36; Dosta kasnije već od 1922. g. Bugari upućuju peticije Društvu naroda. H. Truhart, *Volkerbund und Minderheiten-Petitionan*, Wien-Leipzig, 1931, 34-41.

³⁴ Bugarski narod, gonjen samoživim instinktom, nije bio nagan od Ferdinanda, kao što se obično tvrdi, već je njegov tatarski, otimački atavizam potčinio sebi sve, pa i volju kralja Ferdinanda... Posle drugih proučavanja prilika kod obeju zaraćenih strana, bugarski narod je prišao 1915. g. nemačko-turanskom bloku, uveren u njegovu pobedu, čija je prirodna posledica imala biti iščezavanje Srbije sa karte Evrope. Bugarska je bila prva, posle poseda Srbije od neprijateljske vojske, koja je proglasila, pozivajući se na propise Medunarodnog i ratnog prava (!) da Srbija, kao država više ne postoji. Tu deklaraciju dali su ne samo g. dr Radoslavov, ondašnji predsednik Ministarstva, i Pešev, ministar prosvete, glavni savetnici kralja Ferdinanda, već i g. Todorov, vođa narodne strane (izjava u Sobraju januara 1916. g. da je dug svih bugarskih stranaka udružiti se i složno potpomoći vladu da sačuva tekovine: Južnu Srbiju i Pomoravlje...) cit. po: M.Đ. Milojević, „Taktika Bugarske”, *Srpski književni glasnik*, 15. oktobar 1920, str. 9. vidi i Ž. Avramovski, „Opređenje Bugarske za Centralne sile u prvom svetskom ratu (1914-1915)”, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, Zbornik radova, knj. I, str. 61-99.

³⁵ Zastupnik ministra inostranih dela dr Spaljoković predlaže kralju Aleksandru da ukazom uvede u život Nejski ugovor, *Službene novine Kraljevstva SHS*, 1920, br. 211a, str. 1.

Članom 27. Nejskog mirovnog ugovora utvrđena je granica između Kraljevine SHS i Kraljevine Bugarske. Bugarska je bila obavezna da ustupi Kraljevini SHS Caribrod, Bosiljgrad, Strumicu sa okolnim selima, te delove teritorija na desnoj obali Timoka. Teritorijalno proširenje u korist Kraljevine SHS iznosilo je 2.566 km², sa oko 92.000 stanovnika.³⁶⁶

S Državom Srba, Hrvata i Slovenaca „granica Bugarske povući će se kako sleduje”:

Od utoke Timoka u Dunav, zajednička tačka trima granicama Bugarske, Rumunije i Države Srba, Hrvata i Slovenaca, ka jugu pa do jedne tačke koja će se izabrati na toku reke Timoka, u blizini kote 38 zapadno od Bregova:

tok Timoka uzvodno:

odatle, ka jugo-zapadu pa do tačke istočno od V. Izvora, gde se nekadašnja granica između Srbije i Bugarske sustiće sa rekom Bezdanicom:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kota 274 i 367, da, u opšte, ide vododelnicom basena Timoka na severo-zapadu i Topolovice i Delejne na jugo-istoku, ostavljajući državi Srba, Hrvata i Slovenaca mesta Kojilovo, Sipilovo i Halovo (kao i drum koji vezuje ta dva mesta, Brezovo, Rakiticu i Kosovo; odatle ka jugu pa do kote 1720 na 12 kilometara od prilike ka zapadu – jugo-zapadu od Berkovice;

nekadašnja granica između Bugarske i Srbije;

odatle, ka jugo-istoku na daljini od prilike 1 kilom, 500 pa do kote 1929 (Strebrna gl):

linija koja će povući grebenom Kom-Balkana;

odatle, ka jugo-zapadu pa do kote 1109 (na Vidlić Gori južno od Vlkovije):

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kota 1602 i 1344 i istočno od Grn. Krivodola i da seče reku Komstricu na 1 kilometar 500 od prilike uzvodno od Dl. Krivodola;

odatle, pa do jedne tačke na drumu Caribrod-Sofija neposredno na zapadu od raskrsnice sa drumom iz Kalotine:

linija koja će se povući na terenu tako da prolazi istočno od Mezgosa, zapadno od Straminaca, istočno od Brebevnice pa kotom 738 severoistočno od Lipinaca;

odatle, ka zapadu-jugo-zapadu pa do jedne tačke koja će se izabrati na toku reke Lukavice na 1 kilom, 100 od prilike severo-istočno od Slivnice:

linija koja će se povući na terenu;

odatle, ka jugu pa do utoke Lukavice zapadno od vizana u reku na kojoj leži selo Dl. Nevlja:

³⁶⁶ J. M. Jovanović, „Naš međunarodni položaj”, *Prosveta, Narodni almanah*, Beograd 1921, str. 32036. „Ukupno bez Dobrudže, Bugarska je gubila oko 10.800 km² sa blizu 300.000 stanovnika”. K. Todorov, *Politička istorija savremene Bugarske*, Beograd 1938, str. 312: Član 37. Nejskog ugovora - Bugarska se odriče u korist Države SHS svih prava i pravnih osnova na teritorije bugarske monarhije koje leže preko granice Bugarske, onako kako su one opisane u članu 27. Drugi deo (Granice Bugarske) i koje su priznate ovim ugovorom, ili svima drugim ugovorima zaključenim u cilju regulisanja sadašnjih pitanja, kao sastavni deo Države Srba - Hrvata - Slovenaca, *Službene novine Kraljevstva SHS*, 1920, br. 211a, str. 18.

tok Lukavice uzvodno;

odatle, ka jugo-zapadu pa do utoke jednog potoka u reku Jablanicu, zapadno od Vrabca:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kote 879 i da seče drum iz trna u Caribrod neposredno na jugu od raskrsnice toga drumu sa pravim putem iz Trna u Pirot;

odatle, ka severu pa do utoke Jablanice i reke Jerme (Trnska):

tok Jablanice;

odatle, ka zapadu pa do jedne tačke koja će se izabrati na staroj granici u ispadnom delu blizu Deščanog Kladenca:

linija koja će se povući na terenu tako da ide grebenom ruj Planine i prelazi preko kota 1199, 1466 i 1706;

odatle, ka jugo-zapadu pa do kote 1516 (Golema Rudina), na 17 kilometara od prilike zapadno od Trna;

nekadašnja bugarsko-srpska granica;

odatle, ka jugu pa do jedne tačke koja će se izabrati na reci Jermi (Trnska) istočno od Strezimirovaca;

linija koja će se povući na terenu;

odatle, ka jugu pa do reke Dragovišnice neposredno nizvodno od utoke reka blizu kote 672:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi, zapadno od Đinkovaca, preko kota 1112 i 1329, da ide grebenom vododelnice između basena reka Božičke i Meljanske i da prelazi preko kota 1731, 1671, 1730 i 1058;

odatle, ka jugo-zapadu pa do nekadašnje bugarsko-srpske granice na koti 1333 na 10 kilometara od prilike severno-zapadno od tačke gde drum iz Krive Palanke u Čus-tendil tu granicu seče:

linija koja će se povući na terenu tako da ide vododelnicom između Dragovišnice na severo-zapadu, Lomnice i Sovolšnice na jugo-istoku;

odatle, ka jugo istoku pa do kote 1445 na Maleš Planini jugo-zapadno od Dob-rilaka:

nekadašnja bugarsko-srpska granica;

odatle ka jugo-zapadu, do Tumbe (kote 1253) na Belasici Planini, na tromeđi između Grčke, Bugarske i Države Srba – Hrvata – Slovenaca:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kote 1600 na Ograđen Pla-nini, da ide istočno od Strineka i Badilena, zapadno od Bajkova, da seče Strumicu na 3 kilometara od prilično istočno od kote 177 i da prolazi istočno od Bagrinova.³⁷

Pored tih promena na svojoj zapadnoj granici, Bugarska je imala i druge obaveze prema Državi SHS: priznanje novostvorene države, odricanje od svih prava na ustupljene teritorije, plaćanje reparacija u iznosu od 2.250 miliona zlatnih franaka (ukupan

³⁷ *Službene novine Kraljevstva SHS*, 1920, br. 211a, str. 15-16.

iznos prema svim državama).³⁸ „Na ime naročite naknade za razaranja izvršena u rudnicima uglja na srpskoj teritoriji koju su bile zauzele bugarske vojske, Bugarska se obavezuje... da preda državi Srba – Hrvata – Slovenaca, u toku od pet godina računajući od stupanja u važnost ovog ugovora, svake godine po 50.000 tona uglja koji će se odvojiti iz proizvodnje bugarskih državnih rudnika u Perniku”, vraćanje svih dokumenata ili arhiva i svih predmeta „što predstavljaju kakav arheološki, istorijski ili umetnički interes”; vraćanje („pobrojane količine”) stoke.³⁹

Takođe, a što je bilo od šireg interesa, Bugarskoj su nametnuta i stroga vojna ograničenja.⁴⁰

Međutim, odredbama Nejskog ugovora o miru sa Bugarskom nisu bili svi zadovoljni u Kraljevini SHS. Čak ga je Vlada morala ratifikovati Privremenim zakonom 1. maja 1920. g. Tako je Državni Savet izašao sa napomenama da „nije našao u njemu sankcije za nečoveštva i zverstva kako mnogobrojnih pojedinaca, tako i predstavnika vojnih i drugih državnih vlasti bugarskih prema srpskoj državi, njenim ustanovama i njenom stanovništvu za vreme rata, nasuprot najopštijim odredbama međunarodnog prava”.⁴¹ Isto tako, Državni savet „nalazi da nas ispravke naše granice prema Bugarskoj ne obezbeđuju od ponavljanja mučkih napada kakve je Bugarska u dva maha (1913. i 1915. g.) izvršila i da je ne ispravljaju prema etnografskoj pravdi i nesumljivim intimnim željama naših sunarodnika u Bugarskoj”.⁴²

4. Nejski ugovor i razgraničenje sa Bugarskom.

Iako je Nejskim ugovorom bila primorana da to učini, Bugarska je ipak nastojala da izbegne ustupanje delova „svoje” teritorije Državi SHS. Čak je na tim teritorijama vršila „iseljavanje i gonjenje žitelja”... „sprovodila regrutaciju i uvela visok porez na stoku”. Predstavnici bugarskih vlasti su izjavljivali „da neće napustiti izgublenu teritoriju”.⁴³ Stoga je delegacija Kraljevine SHS od januara do maja 1920. uputila nekoliko nota Konferenciji mira u Parizu.

³⁸ Član 121 – Bugarska priznaje da je, pridružujući se nasrtničkom ratu koji su Nemačka i Austro-ugarska povеле protiv Sila Savezničkih i udruženih, nanela ovim svakovrsne gubitke i žrtve za koje je dužna da obezbedi potpunu naknadu. *Službene novine Kraljevstva SHS*, 1920, br. 211a, str. 41; Vidi i: Nikolajević, *Reparacije*, Sarajevo 1956, str. 94-95.

³⁹ B. Hrabak, „Ekonomski pitanja i Bugarska u vreme bugarsko-jugoslovenskog razgraničavanja 1919-1920”, *Leskovački zbornik 1994*, sv. 34, str. 39-99.

⁴⁰ Politički pregled, A. „Spoljna politika, Bugarska”. *Srpski književni glasnik*, 16. novembar 1920, str. 137-139.

⁴¹ Vidi: *Izveštaj Medusavezničke komisije određene da konstatuje sve povrede haške konvencije i međunarodnog prava učinjene od Bugara u zauzetoj Srbiji od 1915. do 1918. godine*, Beograd 1919, Rajs, „Odgovornost bugarske vlade”, *Politika*, 7. mart 1923.

⁴² Zastupnik Ministra inostranih dela dr Spaljković predlaže kralju Aleksandru da ukazom uvede u život Nejski ugovor, *Službene novine Kraljevstva SHS*, 1920, br. 211a, str. 2.

⁴³ M. Đ. Milojević, „Obnova Ferdinandove Bugarske”, *Budućnost*, jul 1923, str. 33. A. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira u Parizu 1919-1920*, Beograd 1969, str. 133-134.

Ipak, shodno čl. 38. Nejskog ugovora, povlačenje granica i ostale radove na terenu obavila je Međunarodna komisija za razgraničenje. Komisija je bila sastavljena od sedam članova, od kojih pet predstavnika glavnih sila saveznica i po jedan predstavnik Države SHS, odnosno Bugarske.⁴⁴

U prvoj fazi rada Međunarodne komisije za razgraničenje „Bugari su tražili da se granica ugovorom određena izmeni u njihovu korist kod sela Gradine, Vrapče, Vučjeg dola, Crnomasnice i u izvornom delu reke Jerme”.⁴⁵ Ti su zahtevi dostavljeni Konferenciji ambasadora, ali je Konferencija ambasadora „na naš protest i objašnjenja, da su predložene izmene, a naročito one u gornjem toku reke Jerme, veoma znatne, donela odluku da se bugarske tražnje odbace i da se za svaku izmenu pomenutog ugovora Bugarska ima lično da obrati našoj vladi”. S takvim instrukcijama Komisija za razgraničenje povukla je granicu tačno po ugovoru o miru, i „to od ušća Timoka u Dunav, pa do strumičke doline, gde smo od ugovora odstupili sporazumno sa Bugarskom u toliko, što je selo Gabrinovo ustupljeno Bugarima za selo Bajkovo, koje je po ugovoru pripadalo Bugarskoj, i što smo time ispravili granicu u dolini Strumice”⁴⁶, dobivši za nas mali trougao kojim se bugarska teritorija uvlačila u strumičku dolinu.

„Po završetku rada mešovite komisije, zaposedanjem ugovorenih teritorija Nejski ugovor je konačno bio sproveden 1922. godine. Tada određena granica između jugoslovenske države i bugarske ostala je u važnosti do danas, ukoliko se – bez Strumice – odnosi na granicu Republike Srbije prema Bugarskoj.

Na teritoriji caribrodskog sreza nova granica išla je „duž stare od Srebrene glave i Donje Provalije (mahala sela Vrapča) pa sve do iza sela Bačeva kod Dragomana”. Stari caribrodski srez imao je 36 sela: Senokos, Slavinja, Kamenica, Izatovci, Boljev Dok, D. Krivodol, G. Krivodol, Brajkovci, Gulenovci, Vlkovija, Odorovci, Smilovci, Mojinci, Mozgoš (i Mazgoš), Prtopopinci, Petrlaš, Radejna, Brebevnica, Paskašija, Bačevo, Gojin Dol, Željuša, Gradinje, Lukavica Slivnica, Planinica, Dršina, Vlasi, Banjski Dol, Grapa, Prača, Borovo, Dragovita, Poganovo, D. Nevlja, G. Nevlja.

Teritorija bosiljgradskog sreza brojala je 45 sela: Bister, G. Tmina, Jarešnik, Rukačevo, Božica, Licas, Topli Dol, Gložje, Milevci, Parlovo, Radičevac, Rajčilovac, Brankovce, Zli Dol, Ribarce, Brestnica, Buceljevo, Mlekolinci, G. Lisina, D. Lisina, Ružana, D. Ružana, Borje, G. Ljubata, D. Ljubata, Musulj, Ploča, Belut, Grujinci, Izvor, Resan, Groznatovci, Drajinci, Kalunica, Klisura, Stezimirovce, Kostrošovci,

⁴⁴ „Komisija sastavljena od sedam članova, od kojih će petoricu nimenovati Glavne sile savezničke i udružene, jednoga Država SHS i jednoga Bugarska, obrazovaće se za petnaest narednih dana posle stupanja u važnost ovoga ugovora da na samome mestu povuče graničnu liniju u čl. 27. Drugi deo (Granice Bugarske). Član 38. Nejskog ugovora, *Službene novine Kraljevstva SHS*, 1920, br. 211a, str. 18. Uopšteno o razgraničenju država. L. Pitomic, „Razgraničenje države”, *Nova Evropa*, 1923, knj. 7, br. 12, str. 349-351. Ili: L. Polić, „O razgraničenju s Madarskom”, *Mesečnik* 1922, br. 6-8, str. 225-239; Posebno o ekonomskim pitanjima u vreme bugarsko-jugoslovenskog razgraničenja: B. Hrabak, „Ekonomska pitanja i Bugarska u vreme bugarsko-jugoslovenskog razgraničenja 1919-1920”, *Leskovački zbornik*, 1994, sv. 34, str. 89-99.

⁴⁵ M. Ninčić, „Razgraničenje sa Bugarskom”, *Spoljna politika Kraljevinse SHS 1922-1924*, Beograd 1924, str. 117.

⁴⁶ M. Ninčić, *nav. delo*, str. 117.

Palja, Suhi Dok, Doganica, Dukata, Nazrica i Crnoštica.

Sela iz kulskog sreza koja su dodeljena Državi SHS, na desnoj obali Timoka, ispod Zaječara, prema Dunavu: Halava, Gradskovo, V. Jasenovac, Šipikovo, Braćevac, Crnomaština, Koilovo.

Prema zvaničnom popisu od 31. januara 1921, pošto je bio izvršen Nejski ugovor o novim granicama, na ustupljenim teritorijama bila su formirana tri nova sreza sa ukupno 31, odnosno 35 opština.

Ovde pobrojane trideset i jedna opština bile su, pod novom jugoslovenskom upravom, raspoređene u sastavu tri samostalna, posebna sreza i okruzima – redom – tikveškom, vranjskom i pirotskom. Ali, sem njih, od novopridruženih naselja, još pet opština iz bivših bugarskih srezova („okolija“) trnskog i kulskog, bilo je razvrstano prema sledećoj šemi:

srezu ližničkom Pirotskog okruga – opština Zvonce (sa okolnim selima) sa 2.806 stanovnika;

srezu negotinskom Krajinskog okruga – opštine: Veliki Jasenovac sa 1.606 stanovnika i opština Šipikovo sa 1.215 žitelja;

srezu zaječarskom Timočkog okruga dodeljene su opštine Halovo sa 1.538 stanovnika i opština Gradskovo sa 1.616 lica.

Svih ovih pet opština – na staroj granici Srbije i Bugarske imalo je ukupno 8.781 stanovnika, prema popisu „prisutnog stanovništva“.⁴⁷⁷

Međunarodna komisija za razgraničenje izradila je detaljni opis granične linije. Granica je podeljena na četiri granična odseka: 1. Granički odsek I, od ušća reke Timoka u Dunav do granične piramide broj 342 kod hajdučkog kamena; 2. Granički odsek II, od granične piramide broj 341 kod Svetog Nikole do granične piramide br. 200 kod Daščanog Kladenca; 3. Granični odsek III, od granične piramide br. 199 kod Daščanog Kladenca do granične piramide broj 73 kod Sinanove Čuke, i 4. Granični odsek IV od granične piramide broj 72 kod Dizdarice do granične piramide br. 1 na visu Tumba.

Da bi granične piramide i druge granične oznake bile izgrađene na vreme, Međunarodna komisija je odredila da Kraljevina SHS podiže iste na I i II graničnom odseku, tj. od ušća Timoka u Dunav do Daščanog Kladenca, a Kraljevina Bugarska na III i IV graničnom odseku, tj. od Daščanog Kladenca do Tumba – tromede jugoslovensko-bugarsko-grčke granice.

Pošto je osnovni cilj bio da se granica što bolje utvrdi i da granična linija bude što vidljivija, obeležena je sa nekoliko stotina graničnih oznaka. Počevši od graničnog kamena br. 1 na visu Tumba, pa do graničnog kamena na rumunskoj teritoriji (gde je na

⁴⁷⁷ Jovan Hadži Vasiljević, „Caribrod i Bosilegrad,” *Bratstvo* XVIII, Beograd 1924, 32-40. Borislava Lilić, *Istorija Pivota i okoline*, II deo, Pirot 1994, str. 533-538; Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Sarajevo 1932, str. 121-122; Borislava Lilić, „Određivanje državne granice između Kraljevine SHS i Bugarske posle Prvog svetskog rata”, *Zbornik radova Jugoslovenska država 1918-1998*, ISI, Beograd 1999, str. 195-198.

mermernoj ploči ispisano: „Piramida signal koja pokazuje pravac na tromeđu Rumunije, Kraljevine SHS i Bugarske, tj. sastavak matice Dunava i Timoka”)⁴⁸ granična linija je obeležena sa 575 graničnih kamenova. Od toga 220 graničnih kamenova stare granice i 355 graničnih kamenova nove granice. Ukupna dužina državne granice (dužina granične linije) iznosila je 536.175,65 metara, od toga dužina stare granice 262.755, a dužina nove granice 273.430,65 metara.⁴⁹ Iako je podeljena na granične odseke od tromeđe sa Rumunijom prema jugu, numerisanje graničnih kamenova je izvršeno progresivno od tromeđe sa Grčkom prema severu.

Sa tehničke strane posmatrajući, prilikom postavljenja graničnih kamenova princip je bio da se sa svakog graničnog kamena vide dva suseda. Naravno, u interesu obeju strana je da granična linija bude što uočljivija, tako da je ona povučena u vidu plitkog rova, tamo gde je zemljište to dozvoljavalo, a u planinskim predelima granična linija je obeležena kamenjem. Granični kamenovi čvrsto su fiksirani na zemljištu, a u ravničarskim predelima češće su postavljani.

Objektivnost u radu Međunarodne komisije za razgraničenje potvrđena je u izradi detaljnog opisa granice od kamena do kamena na francuskom jeziku.⁵⁰ Taj tekst je merodavan u slučaju neslaganja karata 1:225.000 i teksta Opisa granice. Prema komisijskom rešenju, urađena je i karta u 29 listova čitavog graničnog odseka u razmeri 1:25.000, koji predstavlja granični pojas u širini najmanje jedan kilometar levo i desno od povučene granične linije.

Državna granica sa Bugarskom smatra se topografskom graničnom linijom. Naime, osnovni granični dokument je topografski opis granice između dve susedne granične oznake. Još 1922. godine, prilikom definitivnog razgraničenja sa Bugarskom, Međunarodna komisija je izradila detaljni topografski opis granice, te 29 listova karte u razmeri 1:25.000. Direktno je obeležena granična linija i to na način kada „granična linija između graničnih oznaka ide vododelnicom, grebenom ili zidom”.⁵¹

Na kraju valja istaći: na Versajskoj konferenciji mira saveznički Vrhovni savet je staru srpsko-bugarsku granicu samo na nekim delovima ispravio u korist Države SHS.

⁴⁸ *Detaljan opis granične linije između Kraljevine SHS i Bugarske*, izd. Ministarstva za spoljne poslove. Biro za razgraničenje, Beograd 1929, str. 12.

⁴⁹ Isto, str. 20.

⁵⁰ L. Pitomic, „Razgraničenje države”, *Nova Evropa*, 1923, knj. 7, br. 12, str. 351. M. Ninčić, *nav. delo*, str. 117.

⁵¹ „Kako granični kamenovi nemaju koordinate, nije tačno matematički definisano protezanje granične linije između susednih oznaka, pa ovu granicu smatramo topografskom. Osnovni granični dokument je topografski opis granice između dve susedne oznake. Na primer: 'Od graničnog znaka br. 50 granica ide vododelnicom u pravcu severozapad i silazi pravo do sedla, pa se onda povijajući se na zapad k. 1749 (Beli kamen), pošto prede preko platoa između dva uzvišenja, silazi ponovo ka severo-zapadu, zatim silazi na sedlo u pravcu ka severu i onda se penje putanjom do vrha Džane, k. 1810, gde je podignut granični kamen br. 51. Zemljište je pod pašnjacima'. Kao što se vidi iz navedenog teksta, protezanje granične linije obuhvata prostor, tako da uvek postoji mogućnost višestrukog tumačenja teksta, naročito kod onih delova granice gde pojam vododelnice ili sedla nije geomorfološki dovoljno izražen.” – cit. po: V. Kaludjerović-B. Stevović, „Geodetski radovi na obeležavanju i održavanju državne granice”, *Zbornik radova Vojnogeoграфskog instituta*, Beograd 1979, str. 75.

Jer granična linija Srbije sa Bugarskom određivana je 1833, 1878. i 1913. godine, a 1919. Nejskim ugovorom učinjene su ispravke na Timoku, u oblasti Caribroda, Bosilegrada i Strumice. Preovladala je, dakle, ideja o strateškim granicama. Članom 27. Nejskog ugovora dat je njen opis, a radom Međunarodne komisije za razgraničenje (1920-1922) ona je određena i obeležena. Time je Kraljevina SHS dobila tri nova srez: caribrodski, bosiljgradski i strumički, te desetak sela na desnoj obali Timoka (nizvodno od Velikog Izvora, pa do ispod sela Koilova). Tako utvrđena (opisana, povučena i obeležena) granična linija tokom 1919-1922. godine ostala je ista i posle Drugog svetskog rata, te i danas, u međunarodnopravnom pogledu, predstavlja definitivnu jugoslovensko-bugarsku državnu granicu.

Summary

Drawing of the Yugoslav-Bulgarian Boundary 1919-1922

At the Paris peace conference the Allied Supreme Council only slightly rectified the earlier Serbian-Bulgarian border in Yugoslav favour. The Serbian-Bulgarian borderline was determined in 1833, 1878 and 1913, whereas under the Treaty of Neuille of 1919 rectifications were made in the regions of Caribrod, Bosilegrad and Strumica. It means the idea of a strategical border got the upper hand. Article 27 of the Treaty of Neuille defined the borderline, and an international delimitation commission (1920-1922) draw the borderline on spot. Thus the SCS Kingdom received three new districts: Bosilegrad, Caribrod and Strumica, as well as some ten villages on the right bank of the Timok (down the river from Veliki Izvor until under the village of Koilova.) Thus defined (described, drawn and marked) borderline of 1919-1922 remained the same also after the Second World War, and is today the deffinite Yugoslav-Bulgarian state border.